

Michail Bachtin medzi antropológiou a epistemológiou: chronotopické myslenie ako účastné myslenie

Maxim Duleba

Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave
duleba2@uniba.sk

Abstract:

Mikhail Bakhtin between Anthropology and Epistemology: Chronotopic Thinking as Participatory Thinking

The *chronotope* (time-space) represents Bakhtin's most ambiguous and therewith most problematic concept. In scholarly discourse, the *chronotope* is primarily interpreted either as an epistemological concept expressing the experience of perception, or alternatively as being primarily an anthropological concept expressing the possibilities of the action of a subject in time-space. The study represents a contribution to the existing discussion in its being a response to the contradiction between these interpretive tendencies. By means of the contextualization of the *chronotope* with Bakhtin's early concept of *participative thinking*, the article not only clarifies the interaction of the epistemological and anthropological dimensions of the concept, but also presents a new view of the *chronotope* as a sign of *event* in *Being* and of *chronotopic analysis* as the realization of Bakhtin's effort to relate to *Being-as-event* in *participative* manner

Keywords: Mikhail Bakhtin, *Forms of Time and of the Chronotope in the Novel*, chronotope, *Toward a Philosophy of the Act*, event, Being-as-event, chronotopic analysis, participative thinking

DOI: <https://doi.org/10.46854/fc.2022.2r.249>

Úvod

V roku 1975 vplyvný ruský filozof a literárny vedec Michail Bachtin publikoval rozsiahlu esej „Formy času a chronotopu v románe. Štúdie z historickej poetiky“, napísanú v rokoch 1937–1938 a doplnenú o záverečnú kapitolu roku 1973.¹ Priniesol tak do humanitných vied dnes už etablovaný a často

1 Bachtin, M. M., *Formy vremeni i chronotopa v romane. Očerki po istoričeskoj poetike*. In: Bachtin, M. M., *Voprosy literatury i estetiki*. Moskva, Chudožestvennaja literatura 1975, s. 234–407. V tejto štúdii je toto dielo ďalej citované ako „Formy času“.

aplikovaný termín *chronotop* („časopriestor“, syntéza termínov *chronos* [čas] a *topos* [priestor]), ktorý dodnes zažíva úspešnú kariéru, a to napriek skutočnosti, že predstavuje Bachtinov najmenej jasný koncept, v dôsledku čoho bol interpretovaný a aplikovaný najrozličnejšími spôsobmi. Neambivalentnú, systematickú definíciu termínu, rovnako ako vymedzený teoretický rámec pre jeho aplikáciu (teda pre *chronotopickú analýzu*) v eseji totiž nenájdeme.

Čiastočne legitimujúcu absenciu teoretickej normativity, Bachtin prenáša *chronotop* z matematickej prírodovedy do literárnej vedy „takřka jako metaforu (takřka, ale ne docela)“,² čím čitateľa hneď v úvodných riadkoch konfrontuje s jedným z početných paradoxov eseje, keďže ne/bytie metaforou zvyčajne predstavuje *bud' alebo* situáciu. Chronotop definuje ambivalentne – ako „bytostný súvzťah osvojených časových a priestorových relácií“,³ pričom v literárnom diele (v *umeleckom literárnom chronotope*) „splyvajú priestorové a časové indice ve smysluplné a konkrétní jednotě“.⁴ V centre jeho sémantiky je teda fyzikálna nevyhnutnosť prepojenosti času a priestoru v ľubovoľnom konkrétnom, neabstraktnom jave. Aj v *literárnom chronotope* sa „časové indice (...) vyjevují v prostoru a prostor se zvýznamňuje a měří časem“.⁵ Široká je nielen úvodná definícia, ale aj v úvode načrtnutý noetický potenciál termínu. Bachtin naznačuje literárnovedné (chronotop je „formálne-obsahová“ literárna kategória), genologické (chronotop určuje žáner), antropologické (chronotop výrazne determinuje obraz človeka) aj epistemologické (chronotop je podmienkou pre „umelecké nazeranie“) aplikácie.⁶

Tento široký naznačený noetický rozmer je ale menej mäťúci než samotná, zdanlivo ničím nelimitovaná aplikácia termínu v Bachtinovej analytickej praxi, v ktorej pojednáva o gréckom dobrodružnom románe, antickej biografii, o axiológii človeka predtriednej roľníckej spoločnosti, o stredovekom rytierskom románe, alebo o dielach Danteho Alighieriho a François Rabelaisa. Ako *chronotop* Bachtin označuje prakticky akýkoľvek fenomén, pre realizáciu ktorého je nevyhnutný konkrétny (nie abstraktný), determinovateľný časopriestor: napr. motív cesty (postavy putujú v konkrétnom čase cez konkrétny priestor), sféra pôsobenia postavy (figúra blázna vytvára *chronotop*),⁷ fiktívny svet diela (napr. „*chronotop Božskej komédie*“),⁸ „reálny“ segment (*chronotop*) „historického času“,⁹ historicko-sociálny fenomén (napr.

2 Bachtin, M. M., *Román jako dialog*. Přel. D. Hodrová. Praha, Odeon 1980, s. 222.

3 Tamže.

4 Tamže.

5 Tamže.

6 Tamže, s. 222–223.

7 Tamže, s. 288.

8 Tamže, s. 287.

9 Tamže.

grécke námestie *agora*), alebo časopriestor, v ktorom autor tvorí text (tzv. *tvorivý chronotop*).¹⁰

V literárnom diele má *chronotopickú hodnotu* „každý vyčleniteľný moment“,¹¹ a nie je dôvod predpokladať, že mimoliterárne (tzv. „reálne“) *chronotopy* túto všetko-označujúcu schopnosť nemajú. Podľa záverečnej kapitoly, „chronotopickú povahu“ majú „svet čitateľa“, „svet autora“ aj fenomén jazyka (rečové akty prebiehajú v časopriestore).¹²

Po prečítaní eseje je teda čitateľ konfrontovaný s náročnými otázkami, ktoré robia z *chronotopu* Bachtinova najproblematickejší termín: Čím vlastne *chronotop*, okrem toho, že vyjadruje „srostitosť priestoru a času“,¹³ je? Je primárne literárnou, antropologickou, epistemologickou alebo existenciálnou kategóriou? A hlavne: Aká je Bachtinova „metóda“, ktorá usmerňuje *chronotopickú analýzu*?

V článku reagujeme na dve protichodné interpretačné tendencie v odbornom diskurze: na frekventované vnímanie *chronotopu* – v súlade s Bachtinovými definíciami v úvodnej a záverečnej kapitole – ako primárne epistemologickej kategórie vyjadrujúcej kogníciu/percepciu, a na vnímanie *chronotopu* – v súlade s Bachtinovou analytickou praxou – ako primárne antropologickej kategórie vyjadrujúcej obraz človeka a možností jeho konania v kultúrnej podmienenom vnímaní časopriestoru. Prostredníctvom doposiaľ neuskutočnenej kontextualizácie *chronotopu* s Bachtinovou koncepciou *účastného myslenia* z jeho ranej eseje *K filozofii činu*¹⁴ (medzi 1918–1924) argumentujeme, že tieto dimenzie sú v *chronotopickej analýze* vzájomne neoddeliteľné, pretože teleológia tzv. *účastného myslenia* konštituuje jej „metódu“. Ponúka sme tak nové porozumenie *chronotopickej analýzy*, aplikovateľné pre budúcu prax s *chronotopom* ako metodologickým nástrojom. Naša interpretácia relativizuje názor Morsona a Emersonovej, že Bachtinova raná práca je intenzívnym zrkadlením „idealistických vplyvov“, ktoré mladý filozof „skoro prekonal“,¹⁵ a skôr afirmuje názor Vitalija Machlina, že Bachtinova tvorba nasledujúca jeho *filozofiu činu* predstavuje komplexnú elaboráciu tohto raného projektu.¹⁶

10 Tamže, s. 222–364.

11 Tamže, s. 364.

12 Tamže, s. 371.

13 Tamže, s. 222.

14 Bakhtin, M. M., *Toward a Philosophy of the Act*. Transl. V. Liapunov. Eds. V. Liapunov – M. Holquist. Austin, University of Texas Press 1993, s. 7.

15 Morson, G. S. – Emerson, C., *Mikhail Bakhtin: Creation of a Prosaics*. Stanford, CA, Stanford University Press 1990, s. 7.

16 Machlin, V. L., „Učastnoje myšlenie“. *Filosofskij proekt M. M. Bachtina v kontekste ontologičeskogo povorota XX v. Istoriko-filosofskii ezhegodnik*, 33, 2018, No. 1, s. 267–292.

Paradox Bachtinovej eseje: definuje epistemologicky, aplikuje antropologicky

Paradox Bachtinovej eseje spočíva v tom, že v poznámke pod čiarou v úvodnej kapitole a na posledných stránkach záverečnej kapitoly Bachtin približuje *chronotop* k epistemológii a vznáša otázky nazerania a kognície. Avšak v deviatich kapitolách pojednávajúcich o jednotlivých *chronotopoch* sa týchto otázok v ničom nedotýka. V poznámke pod čiarou usúvzťažňuje svoje vnímanie času a priestoru s Kantovou „Transcendentálnou estetickou“,¹⁷ akceptuje „Kantovo hodnotenie významu týchto forem v noetickom procese“ ako „nezbytných for[em] veškerého poznání“, avšak odmieta v následnosti za Kantom vnímať čas a priestor ako „transcendentálne“ formy, nakoľko preň predstavujú „formy té nejreálnější skutečnosti“. ¹⁸ Čitateľa už asi neprekvapí, že spresnenie ambivalentnej formulácie „najreálnejšia skutočnosť“ nám Bachtin neponúka. Epistemologickú orientáciu *chronotopickej analýzy* tu Bachtin obzvlášť indikuje formuláciou: „Pokusíme se odhalit funkci těchto forem v procese konkrétního uměleckého poznání (uměleckého nazírání) v podmínkách románového žánru.“¹⁹

V dôsledku Bachtinovej relácie na Kantov epistemologický projekt a jeho pojednávania o čase a priestore ako o formách „nazerania“, rovnako ako v dôsledku Bachtinového akceptovania Kantovho vnímania času a priestoru ako základných apriórnych pred-kondícií nazerania, skrz ktoré subjekt prostredníctvom ich prepojenia s aposteriórnymi intuíciami v nazeraní štruktúruje sebou vnímaný svet, bol *chronotop* v odbornom diskurze opakovane interpretovaný ako primárne epistemologický koncept, ako *označenie procesu nazerania/kognície* („Ja“ cez časopriestor vnímam) a ako *označenie skúsenosti nazerania Iného* („Iný“ cez časopriestor vníma). Takéto epistemologické chápanie *chronotopu* bolo opakovane zdôvodnené iba Bachtinovými definíciami v poznámke pod čiarou a v záverečnej kapitole (ktorej sa venujeme v štvrtej časti tejto štúdie), no nebolo odôvodnené Bachtinovým praktickým aplikovaním termínu naprieč deviatimi kapitolami eseje.

Bernard Scholz interpretuje *chronotop* ako priamu kontinuáciu Kantovho epistemologického projektu, ako presunutie Kantovho výskumného záujmu z roviny „Ja vnímam“ na roviny „Iný vníma“.²⁰ Kým v „Transcendentálnej estetike“ čas a priestor predstavujú kľúčovú (apriórnu) súčasť univerzálneho

17 Porov. Kant, I., *Kritika čistého rozumu*. Přel. J. Loužil – J. Chotaš – I. Chvatík. Praha, OIKOYMENH 2001, 1. díl: Transcendentální estetika.

18 Bachtin, M. M., *Román jako dialog*, c.d., s. 223.

19 Tamže.

20 Scholz, B., *Bakhtin's Concept of "Chronotope": The Kantian Connection*. In: Shepherd, D. (ed.), *The Contexts of Bakhtin: Philosophy, Authorship, Aesthetics*. New York, Routledge 1998, s. 141–172.

systému ľudskej percepcie, Bachtin (podľa Scholza) neprehodnocuje, ale aplikuje Kantov epistemologický systém; skúma konkrétne výsledky tohto systému ako produkty epistemologických procesov, pozorovateľné v konkrétnych historických a umeleckých (kon)textoch.²¹ Bachtinovo ambivalentné odmietnutie Kantovho *transcendentálneho* charakteru času a priestoru tak Scholz interpretuje práve ako vyjadrenie „presunutia“ výskumného záujmu: čas a priestor nepredstavujú v eseji „transcendentálnu“ formu nazerania, (pre Kanta) neprístupnú „empirickému“ poznaniu, ale empiricky skúmateľnú „najreálnejšiu skutočnosť“. Epistemologický výklad *chronotopu* ako označenia pre nazeranie a kogníciu je odôvodnený Bachtinovou reláciou na Kantovu epistemológiu, avšak nie je podložený Bachtinovou analytickou praxou. Podobne Nele Bemongová a Pieter Borghart, ktorí sa s interpretáciou Scholza stotožňujú, označujú *chronotop* ako jednotu času a priestoru „v ľudskej percepcii každodennej reality“,²² no robia tak bez opory o Bachtinove analýzy.

Michail Holquist charakterizuje *chronotop* ako „všetko-emancipujúcu epistemologickú kategóriu“,²³ vzhľadom na to, že v následnosti za Kantom pre Bachtina čas a priestor taktiež predstavujú „fundamentálne javy konštituujuce poznanie“. ²⁴ Chronotop (podľa Holquista) označuje noetický/epistemologický proces na strane pozorovateľa (Bachtina) aj pozorovaného (Iného). Podobne ako Scholz aj Holquist charakterizuje *chronotop* ako primárne epistemologickú kategóriu – v súlade s Bachtinovými definíciami v úvodnej a záverečnej kapitole a bez zohľadnenia jeho analytickej praxe. Podľa Holquista dokonca definujúco orientovaná záverečná kapitola a deväť kapitol orientovaných na aplikáciu predstavuje „dve nepomerné časti“,²⁵ medzi ktorými je sémantická diskrepancia („konflikty vo význame“) a v ktorých vďaka odlišným „literárnym“ a „epistemologickým“ orientáciám dochádza aj k odlišnému ohodnoteniu významu „času“ a „priestoru“ v ľudskej existencii samotným Bachtinom.²⁶

21 Tamže, s. 153.

22 Bemong, N. – Borghart, P., Bakhtin's Theory of the Literary Chronotope: Reflections, Applications, Perspectives. In: Bemong, N. – Borghart, P. – Dobbeleer, M. De – Demoen, K. – Temmerman, K. De – Keunen, B. (eds.), *Bakhtin's Theory of the Literary: Chronotope: Reflections, Applications, Perspectives*. Gent, Academia Press 2010, s. 3–16. Pokiaľ nie je uvedené inak, všetky citáty aj Bachtinove termíny v tejto štúdii preložil jej autor.

23 Holquist, M., The Fugue of Chronotope. In: Bemong, N. – Borghart, P. (eds.), *Bakhtin's Theory of the Literary Chronotope. Chronotope: Reflections, Applications, Perspectives*, c.d., s. 19–34.

24 Holquist, M., The Role of Chronotope in Dialog. In: Junefelt, K. – Nordin, P. (eds.), *Proceedings from the Second International Interdisciplinary Conference on "Perspectives and Limits of Dialogism in Mikhail Bakhtin"*. Stockholm University, Sweden, June 3–5, 2009. Stockholm, Stockholm University 2010, s. 9–17.

25 Holquist, M., The Fugue of Chronotope, c.d., s. 20.

26 Tamže. Túto tézu relativizujeme v 4. a 5. časti tohto článku.

Liisa Steinbyová v neskoršej štúdii kriticky reaguje na dominujúcu tendenciu interpretovať *chronotop* ako primárne epistemologický koncept²⁷ a konštatuje, že pokiaľ je *chronotop* označením pre nazeranie a kogníciu, potom sú Bachtinove analýzy jednotlivých *chronotopov* „zvláštne“.²⁸ Zohľadňuje, že takéto vnímanie *chronotopu* je zapríčinené Bachtinovou nejasnou reláciou ku Kantovej epistemológii, a argumentuje, že Bachtin mohol smerovaním od Kantovho transcendentalizmu k „najreálnejšej skutočnosti“ neindikovať epistemologické implikácie termínu, ale odkazovať na svoje vnímanie „skutočnosti“ vo svojej ranej práci *K filozofii činu*,²⁹ v ktorej je „skutočnosť“ chápaná v opozícii k teoretizmu a abstraktnosti ako „ozajstný“ „žitý život“ skutočne vykonávaných skutkov.³⁰

V kontraste k Scholzovi a Holquistovi Steinbyová marginalizuje Bachtinove definície a pozornosť upriamuje na jeho výskumnú prax. Argumentuje, že v centre Bachtinového konceptu nie je epistemologická problematika nazerania/percepcie, ale – rovnako ako v diele *K filozofii činu* – etická (a antropologická) otázka skutkov a konajúcich subjektov. *Chronotop* interpretuje ako *označenie časopriestorom podmieneného súhrnu možností, ktoré subjekt v špecifickom časopriestore môže vykonávať*.³¹

Dominujúcu etickú dimenziu *chronotopu* Steinbyová primárne zdôvodňuje Bachtinovou analýzou *chronotopu dobrodružného času gréckych románov*, v ktorej Bachtin popisuje obmedzené možnosti literárneho hrdinu (subjektu), ktoré mu jeho (literárny) časopriestor umožňuje: Hrdina v tomto *chronotope* nemá inú možnosť, než pasívne zažívať dobrodružstvá. Jeho čas je časom neustáleho prežívania náhod, ktoré mu do cesty prinášajú „iracionálne sily“ v podobe bohov, démonov a kúzelníkov, pričom „práve tyto sily, nehrdinové majú veškerou iniciatívu v avanturním čase“.³² Obraz človeka v tomto *chronotope* je obraz človeka pasívne odovzdaného osudu, ale napriek tejto pasivite sa cez časopriestor pohybuje „živý člověk a nikoli fyzikální těleso“,³³ teda ozajstný (aj keď literárny) subjekt, ktorý úskaliam svojho časopriestoru sebedomovo vzdoruje.³⁴

Koncentrovane marginalizujúc epistemologickú dimenziu *chronotopu*, Steinbyová sa v eticky orientovanej interpretácii s Bachtinovými úvodnými

27 Steinby, L., Bakhtin's Concept of Chronotope: The Viewpoint of an Acting Subject. In: Steinby, L. – Klapuri, T. (eds.), *Bakhtin and His Others: (Inter)subjectivity, Chronotope, Dialogism*. London, Anthem Press 2013, s. 105–127.

28 Tamže, s. 122.

29 Tamže, s. 108.

30 Bakhtin, M. M., *Toward a Philosophy of the Act*, c.d., s. 1–53.

31 Steinby, L., Bakhtin's Concept of Chronotope: The Viewpoint of an Acting Subject, c.d., s. 122.

32 Bakhtin, M. M., *Román jako dialóg*, c.d., s. 232.

33 Tamže.

34 Tamže, s. 241.

ani záverečnými definíciami nekonfrontuje. *Chronotop* charakterizuje ako primárne „etickú kategóriu“ a hrdinovi gréckych dobrodružných románov pripisuje „morálnu zodpovednosť“ pred Bytím iba na základe toho, že etická „zodpovednosť“ konajúceho subjektu je centrálnym komponentom Bachtinovej ranej eseje.³⁵ Tvrdí to napriek tomu, že Bachtin sa vo „Formách času“ na žiadnom mieste etickým problémom svojej ranej filozofie nevenuje, čo Steinbyová „obchádza“ konštatovaním, že Bachtinovi ide primárne o fiktívne, literárne (teda morálne nezatažené) kontexty.³⁶ Toto tvrdenie je sporné. Bachtin síce v úvode deklaruje literárnu orientáciu výskumu, avšak v praxi ho v rovnako privilegovanej miere zaujímajú aj mimo-literárne kontexty; „reálnemu“ (neliterárnemu) životu človeka predtriednej roľníckej spoločnosti venuje celú kapitolu.

Ako teda v eseji korešpondujú zdanlivo nezlučiteľné epistemologické definície v úvodnej a záverečnej kapitole a antropológická, na konanie orientovaná prax v deviatich kapitolách? Bachtin sa vo „Formách času“ otázkam etiky nevenuje, zato sa zaoberá problematikou, ktorá je preňho kľúčová už v diele *K filozofii činu* – vzťahom „abstraktného myslenia“ k „reálnemu“ a „skutočne žitému“ životu, pričom vo svojej ranej eseji opisuje, aká by preň vo vzťahu k *Bytiu* „zodpovedná“ epistemológia mala byť. Čo najmenej „abstraktizujúca“, a tým pádom čo najviac vzťahujúca predmet výskumu k neabstraktnému, „skutočnému“ životu.³⁷

Teleológia účastného myslenia

Kľúčová propozícia Bachtinovej *filozofie činu* vychádza z predpokladu, že medzi abstraktným (teoretickým) myslením a „žitým životom“, v rámci ktorého „naozaj žijeme“ a konáme, je „beznádejne“ neprekročiteľná „priepasť“.³⁸ Každý moment *Bytia* predstavuje plynúcu, nikdy neopakovateľnú konkrétnu *udalosť*, oplývajúcu jedinečnou a abstraktným myslením neuchopiteľnou „konkrétnou aktualitou“.³⁹ Samotné *Bytie* je *udalosť* – *Bytie-ako-udalosť* –, ktorá v sebe zahŕňa všetky *udalosti* v Bytí, a robí tak z *Bytia* zjednotený singulárny celok, pred ktorým je subjekt morálne „zodpovedný“, pretože každým svojím skutkom (každým pohybom a myšlienkou) je zo svojho *miesta* v *Bytí* ako z „času“ a „miesta“, ktoré v *Bytí* okupuje, aktívnym spolutvorcom jeho konštelácie.⁴⁰

35 Steinby, L., Bakhtin's Concept of Chronotope: The Viewpoint of an Acting Subject, c.d., s. 108.

36 Tamže, s. 121.

37 Bakhtin, M. M., *Toward a Philosophy of the Act*, c.d., s. 8.

38 Tamže, s. 7.

39 Tamže.

40 Tamže, s. 3–11.

V ľubovoľnom *produkte* abstraktného myslenia nemôže byť obsiahnutá táto nikdy neopakovateľná „konkrétne aktualita“ *udalosti*, ktorá naozaj prebehla v plynúcom „žitom živote“. V *abstraktnom svete* tohto *produktu* sú abstrahované iba niektoré elementy uplynulej *udalosti*, v dôsledku čoho sa v ňom neopakovateľná „konkrétne aktualita“ *udalosti* plynúceho Bytia stráca, samotná *udalosť* v ňom už nie je *udalosťou*, plynúce Bytie je v ňom nerealisticky „statizované“.⁴¹ Abstraktný-teoretický svet sa preto svojím obsahom nikdy priamo nevzťahuje na *Bytie-ako-udalosť*, je k nemu autonómny. Slova mi Bachtina: vo „svete“ abstraktného myslenia sa „nedá žiť“.⁴²

Akcentovaním plynúceho a analogicky racionálne neuchopiteľného charakteru *Bytia* sa Bachtin približuje k mysleniu Henriho Bergsona, voči ktorému sa ale kriticky vyhradzuje. Na rozdiel od Bergsona totiž nevidí východisko z „priepesti“ medzi *Bytím* a abstraktným myslením v „estetizme“, pretože ani umelecká reflexia *Bytia* nie je plynúci svet, v ktorom „naozaj žijem“, nie je to „seba-reflexia života v pohybe, života v aktuálnej životnosti“.⁴³

Keďže je abstraktný-teoretický svet autonómny k *Bytiu-ako-udalosti*, jeho konštituovanie sa ani nemusí riadiť normami a pravidlami.⁴⁴ Fakt, že abstraktné myslenie sa na neabstraktné (žité) *Bytie* bezprostredne nevzťahuje, však pre Bachtina neznamená, že sa o existencii nemusíme rozprávať v konkretizujúcom a racionalizujúcom jazyku. Na rozdiel od *abstraktného sveta*, „svet“, v ktorom „naozaj žijeme“, má isté (neidealistické) pravidlá, istú *architektoniku*, ku ktorej sa má teoretické myslenie, ak má byť relevantné, vzťahovať. Newtonove zákony boli platné aj v nezávislosti od ich objavenia, avšak až *produkt* Newtonovho abstraktného myslenia svojím „vstúpením“ do „skutočného života“ umožnil ľuďom kognitívne spracovať túto realistickú pravdu.⁴⁵ Svet abstraktného myslenia je síce autonómny k *Bytiu*, ale zároveň je od neho „neoddelený“,⁴⁶ pretože jeho *produkt* do *Bytia* vstupuje a vplýva naň.⁴⁷

Newtonove teoretické myslenie je podľa Bachtina *účastné* na Bytí, pretože uchováva vzťah k *Bytiu-ako-udalosti* tým, že (autonómny) obsah jeho abstraktného *produktu* sa v maximálnej možnej miere vzťahuje na *udalosť* (segment žitého života), v rámci ktorej vznikol. „Účastne“ vedia myslieť tí, ktorí vedia ako „neoddeliť ich vykonaný skutok [resp. *udalosť*] od produktu tohto skutku“ ako *produktu* abstraktného myslenia a nasledovne dokážu

41 Tamže, s. 7–16.

42 Tamže, s. 9.

43 Tamže, s. 15.

44 Tamže, s. 21. Tento argument potencionálne objasňuje príčinu absencie teoretickej normativity v Bachtinovej eseji o *chronotope*.

45 Tamže, s. 10.

46 Tamže, s. 12.

47 Tamže.

týmto *produktom* odkazovať na *udalosť skutku* ako na „unitárny a unikátny kontext života (...)“.⁴⁸

Samotná *udalosť*, s ktorou má byť *účastné myslenie* prostredníctvom obsahovej relácie na ňu „prepojené“, má pre Bachtina taktiež racionálne (abstraktne) pochopiteľnú *architektoniku*. Jej nesubstancionálnym počiatkom je paradoxná syntéza *pasívnosti* a *aktívnosti*: „Nachádzam sa v Bytí (pasivita) a aktívne sa na ňom zúčastňujem.“⁴⁹ Analogicky, každá *udalosť* v sebe obsahuje aj *danosť* aj *zadanosť*.⁵⁰ To, že práve máte pred sebou tento text, predstavuje v tejto *udalosti* už istú *danosť*, pri ktorej *pasívne* prebývate pred textom, kým vaše smerovanie k prečítaniu tejto vety predstavuje istú *zadanosť*, ku ktorej ste až do tohto bodu smerovali vašou *aktivitou*. Paralelne, každý „pohyb“ medzi *danosťou* a *zadanosťou* môžete realizovať iba v konkrétnom a „nikdy-neopakovateľnom čase“ a „nikdy-neopakovateľnom priestore“.⁵¹ Optikou *účastného myslenia*, aj keď medzi abstraktnou obsahovou náplňou tohto odstavca a vašou *udalosťou* nie je priamy súvis, predsa len na sa ňu obsah tohto paragrafu *účastne* vzťahuje.

Záverčná kapitola v kontexte účastného myslenia

Bachtin sa teda počas písania *Foriem času* nachádza v paradoxnej situácii: na jednej strane vo vzťahu k *Bytiu* autonómne abstraktnému mysleniu „nedôveruje“, no na strane druhej sa iba prostredníctvom neho môže na tieto vyššie uvedené koreláty *udalosti*, v rámci ktorej *chronotop* ako *produkt* abstraktného myslenia vzniká, *účastne* vzťahovať. Tento paradox nachádza výraz na posledných stránkach záverečnej kapitoly „Foriem času“, v ktorej Bachtin ako na jedinom mieste indikuje, čo *chronotop* nie je. *Chronotop* nie je označením pre abstrakciu. Definujúc „limity chronotopickej analýzy“, Bachtin *chronotop* prezentuje ako časopriestorovú konkretiku (oplyvanie determinovateľným časom i priestorom), ktorá je v opozícii k abstrakcii *sicut regula* neodkázanej na konkrétny-determinovateľný časopriestor: „Věda, umění a literatura mají co činit s významovými momenty, které se jako takové nepoddávají časopriestorové determinaci. To platí kupříkladu o všech matematických pojmech: používáme jich sice ke kvantifikaci prostorových a časových jevů, ale tyto pojmy samy o sobě postrádají časopriestorové určení, jelikož jsou předmětem našeho abstraktního myšlení.“⁵²

48 Tamže, s. 19. Vykonaný čin tiež predstavuje *udalosť*.

49 Tamže, s. 41.

50 Tamže, s. 87. Ide o Bachtinov neologizmus. V orig. „zadannost“, od ruského slova „zadannij“ (zadaný).

51 Tamže, s. 10.

52 Bachtin, M. M., *Román jako dialog*, c.d., s. 376.

Zatiaľ čo *Bytie-ako-udalosť* vždy prebieha v konkrétnom čase a priestore, abstraktné myslenie tu rovnako ako v ranej eseji predstavuje isté „vystúpenie“ z *Bytia*, autonómne k *Bytiu* práve tým, že v konkrétnej časopriestorovej determinácii *udalosti* v *Byti*⁵³ zakorenené nie je. V súlade s presvedčením o ontologickej „nadiadenosti“ „žitého života“ nad abstraktným myslením v diele *K filozofii činu*, Bachtin aj v záverečnej kapitole zdôrazňuje, že zatiaľ čo abstraktné myslenie sa na konkrétny časopriestor nevzťahuje, iba vďaka konkrétnemu determinovateľnému časopriestoru (teda *Bytiu-ako-udalosti*) je uskutočniteľné a možné: „K tomu, aby jakékoli významy mohli vejť do našej zkušenosti (zkušenosti prítom spoločenskej), musí prijať niejaký časopriestorový výraz, t.j. vzít na seba znakovou podobu, podobu slyšiteľnú a viditeľnú (hieroglyf, matematický vzorec, slovně-jazykové vyjádření, kresba a pod).“⁵⁴

V súlade so svojim raným opisom *účastnosti* Newtonovho myslenia, ktorého abstraktná „pravda“ sa nestala relevantnou v samotnom izolovanom svete abstraktného myslenia, ale až v momentoch „účastných v nikdy-neopakovateľnom *Byti-ako-udalosti*“,⁵⁵ v ktorých sa táto pravda kognitívne osvojovala ľuďmi v reálnom *Byti*, Bachtin aj v záverečnej kapitole zdôrazňuje, že abstraktné myslenie je napriek svojej obsahovej autonómii voči časopriestorovému *Bytiu* od *Bytia* neoddeliteľné, pretože vchádza do „našej skúsenosti“ prostredníctvom časopriestorovej konkretiky (výrazu) a vstupuje do konkrétnych plynúcich časopriestorov (do „skúseností“ v *Byti*). Príklad „2 + 2“ sa síce na konkrétny determinovateľný časopriestor *Bytia-ako-udalosti* nevzťahuje (je k *Bytiu* autonómny), ale v *udalosti* jeho kognitívneho spracovania čitateľom v konkrétnom časopriestore do *Bytia* „vstupuje“ (je od *Bytia* neoddeliteľný). Ako v diele *K filozofii činu*, tak aj v záverečnej kapitole eseje Bachtin zdôrazňuje, že konkrétne časopriestorovo determinovateľné *Bytie* podmieňuje existenciu abstraktného myslenia a nie naopak: „Bez (...) časopriestorového vyjádření není možné ani abstraktní myšlení.“⁵⁶

V súlade so svojou ranou kritikou Bergsonovho „estetizmu“ tu Bachtin stavia *chronotop* do opozície nielen k „abstraktnému“, ale aj k „umeleckému mysleniu“, keďže ani „umelecký svet“ nie je svetom konkrétneho „žitého života“, ale svetom významov, ktoré sa (ako abstraktné významy) „nepoddávajú časopriestorové determinácii“. ⁵⁷ Problematika „abstraktného“ a „umeleckého“ myslenia vo vzťahu k životu/skutočnosti je pre Bachtina podstatná aj na začiatku záverečnej kapitoly. Tvrdením, že „abstraktní myšlení může (...)“

53 Bakhtin, M. M., *Toward a Philosophy of the Act*, c.d., s. 19.

54 Bachtin, M. M., *Román jako dialog*, c.d., s. 377.

55 Bakhtin, M. M., *Toward a Philosophy of the Act*, c.d., s. 10.

56 Bachtin, M. M., *Román jako dialog*, c.d., s. 377.

57 Tamže.

čas a priestor uvažovať oddelene a abstrahovať od jejich emocionálne hodnotového momentu“⁵⁸ indikuje, že abstraktné myslenie je vzdialené od „skutočného“ žitého časopriestoru aj možnosťou predelenia korelátov *udalosti*, ktoré sú v autenticknej *udalosti Bytia* neoddeliteľné. Umelecké myslenie je teda k *Bytiu-ako-udalosti* približené viac, pretože „od seba nič neoddeľuje ani od ničeho neabstrahuje“⁵⁹ Rovnako ako v *udalosti*, aj v ňom je čas a priestor nevyhnutne zjednotený.

Bachtin teda v závere zdôrazňuje, že s ľubovoľným abstraktným a umeleckým významom sa čitateľ konfrontuje v konkrétnom, determinovateľnom časopriestore (nevyhnutnom na prečítanie textu alebo príkladu) a vo svojej „skúsenosti“, ktorá optikou ranej eseje predstavuje *miesto v Byti*. Jeho záverečná, epistemologicky orientovaná definícia, podľa ktorej „každý vstup do významovej sféry se tuďiz uskutečňuje branou chronotopu“⁶⁰ tak nie je primárne vyjadrením samotnej kognitívnej aktivity nazerania, ako sa indikuje v interpretáciách Scholza a Holquista. Je skôr vyjadrením faktu, že kognitívna *aktivita* subjektu prebieha v časopriestorovom *Byti-ako-udalosti*.

V diele *K filozofii činu* práve „čas“ a „priestor“ predstavujú platformu interakcie medzi subjektovou objektívnou situovanosťou v *Byti* a jeho subjektivitou. Subjekt je *pasívne* situovaný v časopriestore, pričom tento časopriestor nevyhnutne *aktívne* zvýznamňuje kognitívnu *aktivitou*. Kým „čas“ a „priestor“, ktoré vo svojom *mieste v Byti pasívne* okupujem, umožňujú existenciu „možných súdov“⁶¹ fakt, že v tomto *pasívne danom* časopriestore musím byť *aktívny* (musím nejakým konaním a myslieť),⁶² vedie nevyhnutne k tomu, že „čas“ a „priestor“ *Bytia* naplním subjektívnym významom, že ho „hodnotovo konsolidujem“⁶³ V kontexte *filozofie činu* tak môžeme objasniť aj epistemologicky orientovanú definíciu, vďaka ktorej Holquist interpretoval *chronotop* ako primárne epistemologický koncept⁶⁴ a s ktorou sa Steinbová v antropologickej a etickej interpretácii *chronotopu* nekonfrontuje: „Každý jav rovněž nějakým způsobem z významňujeme, tj. vřazujeme ho nejen do sféry časopriestorové existence, ale zároveň do sféry významové.“⁶⁵ Kým „časopriestorová existencia“ indikuje čas a priestor ako *pasívnu danosť*, subjekt obklopujúce *Bytie-ako-udalosť*, „zvýznamňovanie javov“ indikuje sub-

58 Tamže, s. 364.

59 Tamže.

60 Tamže, s. 377.

61 Bakhtin, M. M., *Toward a Philosophy of the Act*, c.d., s. 59.

62 Tamže, s. 59.

63 Tamže, s. 60.

64 Holquist, M., *The Fugue of Chronotope*, c.d., s. 20.

65 Bachtin, M. M., *Román jako dialog*, c.d., s. 377.

jektovú nevyhnutnú kognitívnu *aktivitu*, „hodnotové konsolidovanie“ časopriestorovej existencie (predstavujúce *zadanosť*).⁶⁶

Definovaním *chronotopu* ako konkrétneho determinovateľného časopriestoru (*pasívnej danosti*), ktorý je v opozícii voči abstraktným/umeleckým *významom* ako produktom subjektivej kognitívnej *aktivity*, Bachtin nasleduje neľahký zámer *účastného myslenia*: vytvorí takú teóriu, ktorá sa napriek limitom „autonómneho“ *abstraktného sveta* v čo najväčšej miere vzťahuje na „konkrétne“, plynúce *Bytie-ako-udalosť*, v ktorej koncept *chronotopu* ako *produktu* abstraktného myslenia vznikol a ktorá v momente jeho vznikania oplývala determinovateľným časopriestorom. Inak povedané, *chronotop* predstavuje „zvýznamenie“, ktoré sa čo najviac vzťahuje naspäť k „časopriestorovej existencii“, v ktorej toto „zvýznamnenie“ vznikalo. Preto Bachtin v závere charakterizuje *udalosť* vzniku diela, v ktorej dochádza k autorovej *aktivite*,⁶⁷ teda k ozajstnému *činu* ako *udalosti* prebiehajúcej v *Bytí*, ako *chronotop*, teda konkrétny časopriestor „v němž k (...) směně mezi dílem a životem dochází a v němž se uskutečňuje osobité bytí díla“.⁶⁸

Bachtin zdôrazňuje, že samotný *chronotop* je abstrakciou, ktorej aplikácia si vyžaduje abstraktné rozbor: každý literárny *chronotop* „zahnuje hodnotový moment, který může být z celku uměleckého chronotopu vyčleněn pouze při abstraktním rozboru“.⁶⁹ Tento „abstraktný rozbor“ je ale nevyhnutný pri penetrovaniu „zvýznamnenia“ neabstraktnej „časopriestorovej existencie“ autorom alebo historickým subjektom. Ako Bachtin píše v úvode záveru: „Chronotop určuje uměleckou jednotu literárního díla v jeho vztahu k reálné skutečnosti“,⁷⁰ pričom „reálna skutočnosť“, ktorú podrozumieva aj v poznámke pod čiarou v úvodnej kapitole, je *Bytie-ako-udalosť*, časopriestorová existencia predchádzajúca „zvýznamneniu“.

Bachtinova analytická prax v kontexte účastného myslenia

Kým definujúca záverečná kapitola je motivovaná teleológiou *účastného myslenia* čo najviac sa vzťahovať na „konkrétne aktualitu“ neabstraktnej *udalosti*, Bachtinova *chronotopická analýza* v deviatich kapitolách eseje spravidla predstavuje aplikovanie korelátov *architektoniky udalosti* (Čas, priestor, *aktívita*, *pasívita*, *danosť*, *zadanosť*) na predmet výskumu. Bachtin tak vychádza z vlastnej *udalosti* v *Bytí* (v ktorej *chronotop* ako *produkt* vznikol) a pozornosť upriamuje na *udalosť* Iného. Kým v kontexte *účastného myslenia* pozna-

66 Bakhtin, M. M., *Toward a Philosophy of the Act*, c.d., s. 59–61.

67 Bachtin, M. M., *Román jako dialog*, c.d., s. 374.

68 Tamže.

69 Tamže, s. 364.

70 Tamže.

menáva, že produktívna teória sa nemá vzťahovať na „teoretické konštrukcie a vytvorený [neautentický] život“, ale na „v skutočnosti prebiehajúcu udalosť morálneho Bytia“,71 v analýzach jednotlivých *chronotopov* ho zaujíma, v akej miere je kognitívna *aktivita* Iného, jeho „zvýznamnenie“ *časopriestorovej existencie*, „realistické“, resp. či Iný prebýva vo „vytvorenom živote“, ktorý ho od *časopriestorovej existencie* vzdaluje, alebo naopak, v akej miere Iný „hodnotovo konsoliduje“ časopriestorovú existenciu „realisticky“; v akej miere je k autenticknej neabstraktnej *udalosti* hodnotovo približený. Epistemologický akt „zvýznamnenia“ Bachtina ale zaujíma iba v tej miere, v akej determinuje subjektové *Bytie* ako „celok“, teda jeho antropologickú, kultúrne podmienenú hodnotovú *danosť* a *zadanosť*, vplývajúcu na možnosti jeho konania.

V diele *K Filozofii činu* je Bachtinovou optikou pre účely *účastného myslenia* „atraktívny“ *historický materializmus*, pretože abstraktný teoretický svet sa v ňom konštruje v súlade so snahou čo najviac sa vzťahovať na neabstraktné Bytie konkrétnych skutkov.⁷² Bachtin ale *historickému materializmu* vyčíta nezohľadnenie jeho vlastnej architektoniky *udalosti*, teda „metodologickú indiskrimináciu“ medzi *danosťou* a *zadanosťou*, *pasívnosťou* a *aktívnosťou*; medzi tým, „čo je dané a čo je určené ako úloha, čo už je a čo má byť“.⁷³ Vo „Formách času“ už v praxi aplikuje propozície *historického materializmu*, podľa ktorého je subjektová skúsenosť „zvýznamnenia“ skúsenosť „spoločenská“ (ako explicitne píše v závere)⁷⁴ a abstraktné ideály a ideologické obrazy nemajú priamy ontologický vzťah k autentickému Bytiu.

V analýze tzv. *folklórneho chronotopu* Bachtin popisuje pozitívnu axiologickú situovanosť človeka predtriednej roľníckej spoločnosti v prírode, ktorá je dôsledkom jeho realistickej hodnotovej konsolidácie časopriestoru. „Fantastika folkloru je (...) fantastikou realistickou“⁷⁵ pretože folklór „nezná priestoru a času nepriateľskou ideálnosť. Všetchno významné môže a také musí byť významné také v čase a priestoru. Folklórny človek potrebuje ke své realizaci prostor a čas, je celý a naprosto v nich a cítí se v nich dobře.“⁷⁶

Tento (optikou *účastného myslenia*) „realistický“ vzťah k *Bytiu*, v rámci ktorého subjekt na nikdy neopakovateľné *udalosti Bytia* vo svojej nevyhnutnej kognitívnej *aktivite* „hodnotového konsolidovania“ „nenanáša“ abstraktizujúci a *Bytie*-statizujúci sémantický „nános“, axiologicky včleňuje „folklórneho človeka“ „do vnútra“ *Bytia-ako-udalosti*. *Folklórny človek* pripisuje pozitívne významy „skutočnému“ plynúcemu času a priestoru, v ktorom je ako subjekt

71 Bakhtin, M. M., *Toward a Philosophy of the Act*, c.d., s. 12.

72 Tamže, s. 20.

73 Tamže, s. 65.

74 Bakhtin, M. M., *Román jako dialog*, c.d., s. 377.

75 Tamže, s. 284.

76 Tamže, s. 281.

„skutočne“ situovaný aj mimo svojej kognitívnej aktivity zvýznamňovania, čím (v Bachtinovej analýze) dochádza k pozitívnej syntéze subjektu a plynúceho *Bytia*: „V pohybu času splýva ruka rozsévača a žneče se zemí, človek tvoří běh času, dotýká se jej.“⁷⁷

Folklórny človek nie je prostredníctvom Bytie-statizujúcej abstrakcie „odtržen od zeme a od prírody“⁷⁸ (časopriestorovej existencie), preto je jeho čas „hmotný, nevratný (v rámci cyklu), realistický“⁷⁹. „Nenávratnosť času“, existenciálna orientácia na budúcnosť predstavuje pre Bachtina realistický prvok, pretože korešponduje s *Bytím-ako-udalosťou*, ktoré vždy plynie iba smerom „dopredu“. Neabstraktný a kognitívne „nezvýznamnený“ čas *Bytia-ako-udalosti* je čas nenávratný a hmotný. Keďže čas folklórneho človeka je „čas kolektívni pracovní péče o budúcnosť“,⁸⁰ jeho „vnímanie“ je v súlade s teleológiou *účastného myslenia* „v súlade s unikátnou jednotou plynúceho Bytia“⁸¹. Odkazujúc na svoju axiológiu prezentovanú v diele *K filozofii činu*, Bachtin opakovane zdôrazňuje, že tento „realistický“ axiologický vzťah k časopriestoru folklórny človek nenadobudol „v abstraktním myslení či nazíraní“, ale naopak, „priamo v živote – v kolektívni práci s prírodou (...)“⁸².

V ostrom kontraste k „realistickému“ „zvýznamneniu“ „časopriestorovej existencie“ folklórnym človekom je stredoveký človek podriadený *mimosvetovej stredovekej vertikále*, „nezreálnujúcej“ reálny čas,⁸³ pretože jej „časová logika (...) tkví v ryzi synchronii veškerenstva (či ‚koexistenci všeho na věčnosti‘)“⁸⁴. Slovanami Bachtinovej ranej eseje, stredoveký človek žije v neautentickom, abstraktnom „vytvorenom živote“,⁸⁵ pretože jeho „celý prostoročasový svet je symbolicky zvýznamnený“⁸⁶. Subjekt tu hodnotovo neprebýva v dopredu plynúcom *Bytí*, ale naopak: prostredníctvom abstraktného myslenia vytvára Bytie-statizujúci kontext, nekorešpondujúci s *architektonikou Bytia-ako-udalosti* a inklinujúci k abstraktnej „nadčasovosti“. V dielach ovplyvnených stredovekou vertikálou je „čas zcela vypnut“,⁸⁷ čím sa protirečí autentickému, plynúcemu charakteru *Bytia*. Pre Bachtina je však podstatné zdôrazniť, že aj abstraktná „nadčasovosť“ sa tu na „reálny čas“ „vzťahuje“, a to pravdepodobne preto, že aj derealizujúci kognitívny proces „hodnotového

77 Tamže, s. 333.

78 Tamže.

79 Tamže.

80 Tamže.

81 Bakhtin, M. M., *Toward a Philosophy of the Act*, c.d., s. 2.

82 Bachtin, M. M., *Román jako dialog*, c.d., s. 335.

83 Tamže, s. 287.

84 Tamže.

85 Bakhtin, M. M., *Toward a Philosophy of the Act*, c.d., s. 12.

86 Bachtin, M. M., *Román jako dialog*, c.d., s. 287.

87 Tamže, s. 286.

konsolidovania“ času je možný iba v „reálnom“, plynúcom čase *Bytia-ako-udalosti*: „Smysl vize je nadčasový (i když se k reálnému času vztahuje).“⁸⁸

Kým *Bytie-ako-udalosť* zahrňuje neustále „predtým“ a „neskôr“ ako pohyb od *danosti* k *zadanosti*, *stredoveká vertikála* ako *Bytie*-statizujúca abstrakcia túto autentickú plynúcu temporalitu axiologicky potláča, pričom účelom je intenzívne zvýznamniť svet: „Všetchno, co na zemi rozděluje čas, se na věčnosti setkává v ryze synchronické koexistenci. Rozdělující dříve a později, rozkol vnášený časem je třeba odstranit, aby mohl být pochopen svět.“⁸⁹

Bachtin tak v *chronotopickej analýze* zohľadňuje výsledky kolektívnej, kognitívnej epistemologickej *aktivity*, „zvýznamnenia“, v ktorom dochádza vo vzťahu k *Bytiu* k ne/účastným „hodnotovým konsolidáciám“ „časopriestorovej existencie“ (*Bytia-ako-udalosti*). Avšak definovať *chronotop* ako primárne epistemologickú kategóriu označujúcu *kogníciu* by bolo redukujúce, pretože kognitívne „konsolidovanie“ *Bytia-ako-udalosti* nie je pre Bachtina podstatné samo osebe. Podstatný je preň priamy „antropologický“ dopad kognitívnej *aktivity* na *Bytie-ako-udalosť*, teda na konanie, ktoré v súlade so subjektovým kognitívnym „konsolidovaním“ korelátov *udalosti* bude jeho *Bytie* konštituovať (bude tým, čo sa „naozaj deje“).

Analogicky k pojednávaniu o nerealistickom charaktere *stredovekej vertikály*, v ktorej „byl reálný čas znehodnocen a rozpuštěn v mimočasových kategoriích“,⁹⁰ Bachtin rozoberá aj limity subjektivej aktivity, nakoľko v živote stredovekého človeka „pokrytectví a faleš otrávilý veškeré mezilidské vztahy“.⁹¹ Analogicky k prebývaní v kolektívne odmietavej axiologickej konštelácii voči neabstraktnému, konkrétnemu-determinovateľnému časopriestoru „přirozené funkce lidské přirozenosti se realizovaly pokoutně a nadivoko“.⁹² Stredoveký človek teda nemal k dispozícii kognitívne nadobudnutý „časopriestor“, v ktorom by mohol slobodne realizovať svoju „prirodzenosť“. Naopak axiologické, kognitívne „zvýznamnenie“ časopriestoru *folklorným človekom*, ktorý konkrétnemu determinovateľnému času a priestoru pripisoval „pozitívne významy“, bolo – podľa Bachtina – v súlade s požiadavkami „reálnej“ ľudskej „prirodzenosti“.⁹³

Práve na Bachtinovom zohľadňovaní antropologických konzekvencií epistemologických (kognitívnych) aktov pozorujeme, ako v súlade so snahou *účastného myslenia* vzťahovať sa na *udalosť* (neexplicitne) zohľadňuje tie koreláty *udalosti* (*danosť*, *zadanosť*, *aktívnosť*, *pasívnosť*), ktorých nezohľad-

88 Tamže.

89 Tamže.

90 Tamže, s. 330.

91 Tamže, s. 289.

92 Tamže.

93 Tamže, s. 281.

nenie *historickému materializmu* v ranej eseji vyčíta.⁹⁴ Stredoveký človek je *pasívne* situovaný v *mieste v Bytí*, v ktorom sa intersubjektívne odmieta „minulosť“ aj „budúcnosť“ na úkor „nadčasovosti“ – a tento vzťah predstavuje *danosť* vplývajúcu na jeho *aktívnosť*: svoju prirodzenosť buď nerealizuje (potláčanie je tiež istý typ *aktívnosti*), alebo ju realizuje „pokoutne“.⁹⁵ Každopádne, svoju *aktívnosť* uskutočňuje vo vzťahu k idealistickej „nadčasovosti“ ako k *zadanosti*, teda k tomu, čo by „malo byť“.⁹⁶ Folklorný človek sa *pasívne* ocitá v *mieste v Bytí*, v ktorom realistické intersubjektívne vnímanie časopriestoru predstavuje kultúrne podmienenú *danosť*, a táto *danosť* vplýva na jeho *aktívnosť* – je *aktívne* orientovaný na budúcnosť, na žatvu a na kolektívnu prosperitu predstavujúcu *zadanosť*.

Ak sa vrátime k *chronotopu dobrodružného času gréckych románov*, na základe ktorého L. Steinbovaya interpretuje *chronotop* ako primárne antropologickú (etickú) kategóriu, pozorujeme, že analogicky k antropologickej otázke (obmedzených) možností konania literárneho hrdinu, ktoré mu jeho časopriestor „umožňuje“, Bachtina zaujíma aj epistemologická otázka nerealistického „zvýznamenia“ „časopriestorovej existencie“ v rámci *chronotopu*. V súlade s teleológiou *účastného myslenia* Bachtin tento *chronotop* označuje ako „abstraktný“,⁹⁷ pretože podobne ako „abstraktné významy“ (napr. matematický znak) nie je naviazaný na konkrétny determinovateľný časopriestor, teda na „konkrétnu aktualitu“ *udalosti*. Kým *udalosť* Bytia disponuje konkrétnym priestorom, v „abstraktnom“ *chronotope* sa „zjednotenia“ literárneho sveta dosahuje „jen za cenu krajní abstraktnosti, schematičnosti, oprostnosti o jakékoli konkrétni a lokální rysy“.⁹⁸

Bachtin neexplicitne zdôrazňuje absenciu naviazanosti zobrazeného časopriestoru na kontúry *udalosti Bytia* aj na inom mieste: „Charakter daného miesta netvoří součást události, lokalita do dobrodružství vstupuje jen jako čistě abstraktní extenzita.“⁹⁹ Podobne ako stredoveký človek, aj hrdina gréckych dobrodružných románov nemá k dispozícii „reálny“ (neabstraktný), na *Bytie-ako-udalosť* vzťahujúci sa „konkrétny priestor“: „Svět těchto románů je rozlehlý a rozmanitý. Jeho rozlehlost a rozmanitost jsou však naprosto abstraktní. K ztroskotání je zapotřebí moře, ale je lhostejno, co to bude za moře v zeměpisném a historickém smyslu.“¹⁰⁰ Aj „zvýznamnenie“ času tu popiera plynúci charakter *Bytia-ako-udalosti*. Absentuje tu „sebemenší náznak něja-

94 Bakhtin, M. M., *Toward a Philosophy of the Act*, c.d., s. 20.

95 Bachtin, M. M., *Román jako dialog*, c.d., s. 289.

96 Bakhtin, M. M., *Toward a Philosophy of the Act*, c.d., s. 20.

97 Bachtin, M. M., *Román jako dialog*, c.d., s. 228.

98 Tamže, s. 245.

99 Tamže, s. 236.

100 Tamže, s. 227.

ké prírodné a každodenné cykličnosti, ktorá by do tohoto času vnesla časový rád a ľudská kritéria a uvedla ho do súvislosti s opakujúcimi sa momenty prírodné a ľudské existencie“.¹⁰¹ Kým *folklórny človek* je realisticky-axiologicky naviazaný na konkrétny „časopriestor“, v ktorom vykonáva svoju *aktivitu*, svet hrdinu gréckych románov je od časopriestorovej determinovateľnosti „vzdialený“, čím dochádza k nerealistickému zobrazeniu *Bytia*, resp. *udalost'* tu nie je *udalostou*.

Rovnako ako v prípade *stredovekej vertikály* aj tu má epistemologická de-realizácia času a priestoru, abstraktné vzdialenie od neabstraktnej-konkrétnej *udalosti* negatívne antropologické dôsledky: „totožnosť človeka je sebevíc ochuzena a oprostena.“¹⁰² Hrdina sa *pasívne* ocitá v dobrodružstvách, iracionálne sily osudu, s ktorými sa musí konfrontovať, predstavujú jeho obmedzujúcu *danosť*, v dôsledku čoho je jeho *aktivita* limitovaná na mechanické zdolávanie dobrodružstiev, ktoré predstavujú jeho *zadanosť*. Táto antropologická obmedzenosť je analogická k nerealistickému konsolidovaniu časopriestoru. V rozpore s plynúcim *Bytím-ako-udalostou* sú totiž v tomto „abstraktnom“ *chronotope*, rovnako ako v *stredovekej vertikále*, „svět a člověk absolutně završení a bez pohybu“.¹⁰³

Záver

Bachtin v poznámke pod čiarou podrozumieva pod „najreálnejšou skutočnosťou“ „reálne“ *Bytie* „naozaj žitého života“.¹⁰⁴ Ak ale vnímame *chronotop* ako elaboráciu koncepcie *účastného myslenia*, oponujúcu nerealistickému nazeraniu na *Bytie*, je ťažké súhlasiť s tvrdením L. Steinbyovej, že v centre konceptu nie je epistemologická problematika kognície a nazerania.¹⁰⁵ Možnosti subjektu v jeho časopriestore sú podľa Bachtina podmienené kolektívnou, kognitívnou a subjektívizujúcou interakciou subjektu s objektívnymi časopriestorovými korelátmi *Bytia-ako-udalosti*. Preto Bachtin pojednáva o čase a priestore ako o „formách nazerania“,¹⁰⁶ aj keď – na rozdiel od Kanta – preňho nie je nič „transcendentálne“, čo by potencionálne protirečilo determinácií subjektu *Bytím* ako prírodnou kauzalitou.¹⁰⁷ Kým Bachtin konštruje abstraktné myslenie v snahe čo najviac sa vzťahovať na neabstraktné *Bytie*, v centre jeho záujmu je akt „zvýznamňovania“ Iného a miera jeho

101 Tamže, s. 228.

102 Tamže, s. 241.

103 Tamže, s. 245.

104 Bakhtin, M. M., *Toward a Philosophy of the Act*, c.d., s. 81.

105 Steinby, L., *Bakhtin's Concept of Chronotope: The Viewpoint of an Acting Subject*, c.d., s. 122.

106 Bakhtin, M. M., *Román jako dialog*, c.d., s. 222.

107 Tamže.

ne/abstraktizácie časopriestoru, resp. otázka, v akej miere je kognitívna konsolidácia *Bytia* Iným *ne/účastná* na *Bytí*.

Otázne je ale aj vnímanie *chronotopu* ako primárne epistemologickej kategórie, označujúcej proces nazerania a skúsenosť nazerania Iného,¹⁰⁸ pretože Bachtin prostredníctvom *chronotopu* skúma *Bytie-ako-udalosť*. Poukazuje pri tom na to, že kognitívna (a kolektívna) sémantizácia časopriestoru je síce to, čo podmieňuje subjektové možnosti konania v jeho *Bytí*, jeho *danosť* a *zadanosť*, ale nasledovne vykonávané skutky a (ne)možnosti vykonávania skutkov (*pasivita* a *aktivita*) konštituuju subjektové *Bytie* v minimálne rovnako privilegovanej miere ako jeho kognitívna *aktivita*. Ak by bol *chronotop* označením pre kogníciu/percepciu, potom by fakt, že ako „*chronotop*“ môže byť označený „každý vyčleniteľný moment“,¹⁰⁹ bol naozaj zvláštny. Sémantika *chronotopu* je skôr blízka Bachtinovej ranej koncepcii *udalosti*: Ako *chronotop* je označiteľný „každý vyčleniteľný moment“,¹¹⁰ pretože v *Bytí-ako-udalosti* je ako *udalosť* označiteľný každý vyčleniteľný segment, nevyhnutne oplývajúci konkrétnym časom, konkrétnym priestorom, *aktivitou*, *pasivitou*, *danosťou* a *zadanosťou*. Čas a priestor v *chronotopickej* analýze dominujú, pretože spomedzi korelátov *udalosti* sú najmenej abstraktné (substancionálne).

Nakoľko záverečná kapitola disponuje axiológiou aplikovanou v analýzach, je možné polemizovať s hodnotením M. Holquista, že medzi záverečnou kapitolou a Bachtinovou praxou je sémantický rozkol.¹¹¹ Bachtin v záverečnej kapitole neexplicitne ilustruje zásady *účastného myslenia*, ktoré aplikuje v analýzach.

Chronotop má aj etickú dimenziu, ale tá sa nenachádza na strane pozorovaného predmetu, ako argumentuje Steinbyová,¹¹² ale na strane samého Bachtina, ktorý je svojou teóriou *chronotopu* eticky „zodpovedný“ pred *Bytím*, pretože myslieť *chronotopicky* preň znamená myslieť *účastne* vo vzťahu k *Bytiu* – v čo najväčšej miere uchovávať vzťah medzi „skutočnosťou“ ako svetom ozajstného konania a *produktom* abstraktného myslenia, ktorý tento svet „opúšťa“. Každý moment Bachtinovo *abstraktného myslenia* sprevádza relácia na neabstraktný charakter časopriestorovej *udalosti*, v ktorej vzniká. Práve kvôli mimoriadnej náročnosti takéhoto paradoxného projektu je *chronotop* Bachtinov najkomplikovanejší termín, ktorý je interpretovaný tými najodlišnejšími spôsobmi.

108 Scholz, B., Bakhtin's Concept of "Chronotope": The Kantian Connection, c.d., s. 153; Holquist, M., The Role of Chronotope in Dialog, c.d., s. 12.

109 Bachtin, M. M., *Román jako dialog*, c.d., s. 364.

110 Tamže.

111 Holquist, M., The Fugue of Chronotope, c.d., s. 20.

112 Steinby, L., Bakhtin's Concept of Chronotope: The Viewpoint of an Acting Subject, c.d., s. 118.